

TEORINĖS KARTOGRAFIJOS PROBLEMAS: VILNIAUS ATVEJIS

Nerijus Milerius

Vilniaus universiteto Filosofijos katedra
Didlaukio g. 47-507, LT-08303 Vilnius
Tel./faks. (370 5) 267 52 16
El. paštas: nerijus_miler@yahoo.com

Straipsnyje nagrinėjama viena iš kontroversiškiausių šiuolaikinės minties temų – kartografijos teorinės problemos. Tekste atsispiriama nuo Jeano Baudrillard'o poleminės tezės, jog šių dienų pasaulyje žemėlapis eina pirma kartografuojamos teritorijos. Teigiama, kad šią tezę patvirtina ir radikalizuoja istorinė kartografijos traktuotė, pagal kurią kiekvienos epochos žemėlapis „gimdo“ teritoriją, nes išreiškia tos epochos istorinius ir kultūrinius kontekstus. Tekste nagrinėjami Vilniaus žemėlapių pavyzdžiai, analizuojami jų sudarymo principai, žvelgiama, kokius miesto parametrus kartografuoja šių dienų žemėlapiai.

Prasminiai žodžiai: kartografija, žemėlapis, modeliavimas, dekonstrukcija.

Įvadas

Pastaruju metu ypač gausu dalykinių teorinių urbanistikos problemų studijų. Nėra išimtis ir filosofija, vis iš naujo sugrįžtanti prie miesto temos. Jeigu sutiktume su Frederico Jamesono teze, jog šių dienų pasaulyje nebėra skirtumo tarp miesto ir kaimo, o visas Žemės rutulio kraštovaizdis modeliuojamas pagal principus, anksčiau taikytus vien tik miesto erdvėms, turėtume konstatuoti, kad miesto tema – ne intelektualinė mada, o neišvengiamybė. Miesto tematika – globalizacijos, informacinės visuomenės, vizualiosios kultūros ir kitų dominuojančių temų sankirtos taškas, sankryža, kurioje susipina skirtingos, dažnai tarpusavyje tiesiogiai nesusisiejiančios teorijos.

Nors skirtingos miesto teorijos susipina, jos išsisluoksniuoja ir išsiskiria kitu – *topos*

(vietovės), iš kurio svarstoma apie miestą, pagrindu. XX amžiaus aštuntajame dešimtmetyje prancūzų semiotikas, antropologas ir filosofas Michelis de Certeau parašė savo garsiąją *Kasdienio gyvenimą praktiką*. Visuotinai pripažįstama, kad šiuo kūriniu de Certeau perkėlė akcentus nuo produkto gamintojo (rašytojo, mokslininko, miesto planuotojo, architekto) ir nuo paties produkto (knygos, diskurso, miesto gatvės) prie produkto vartotojo (skaitytojo, pėsčiojo). Tiesa, pats miestietis ne kartą buvo atsidūręs teorinio žvilgsnio centre, tačiau būtent de Certeau programiškai pavertė miestietį ir jo praktikas mieste tuo privilegijuotu *topos*, iš kurio kalbama apie miestą. Miestiečio praktikos nutrina opoziciją tarp subjekto, tarsi įsiurbiančio miestą į savo sąmonę ir jį modeliuojančio, ir objekto – miesto paviršiaus, įtraukiančio miestiečius į save ir juos pergy-

venančio. Panašiu būdu miestiečio praktikos panaikina skirtį tarp teorijos, nusakančios bendruosius miesto problematikos bruožus, ir egzistencijos, fiksuojančios vieną akimirką po kitos ir atveriančios vis naujus gyvenimo mieste fragmentus. Pats Michelis de Certeau savo filosofiją, kuriama iš miesto praktiko *topos*, traktavo kaip praktinį singuliarumo mokslą. Tai – mokslas, reikalaujantis įsipinti į tiriamas miesto teritorijas, aprašantis singuliaras praktikas, per kurias pasirodo miestas, ir nevengiantis nuolat perrašyti savųjų išvadų.

Šis tekstas taip pat gali būti traktuojamas kaip praktinio singuliarumo mokslo viena iš studijų. Praktinis singuliarumo mokslas panaikina distanciją tarp „mokslininko“ ir mokslo „objekto“. Pati teorinė kalba apie miestą tampa viena iš gyvenimo mieste praktikų. Bendros nuostatos, formuluojamos apie miestą, siunčia, de Certeau žodžiais, link „praktikuojamo“ miesto – Vilniaus, o Vilniaus praktikos susipina su miesto teorijos tezėmis.

Toks praktinis singuliarumo mokslas privalo nuolat „galynėtis“ tiek su abstrakčiomis nuostatomis, kalbą apie miestą neretai pavėčiančiomis vieninteliu „produkto gamintojo“ – mokslininko, miesto planuotojo, architekto – *topos*, tiek su jokiomis praktikomis nepagrįstais „sveiko proto“ stereotipais, dažnai nekritiškai operuojančiais mokslininko, miesto planuotojo, architekto žodynu. Kaip žiūra iš šio praktinio singuliarumo mokslo *topos* verčia persvarstyti esmines urbanistikos temas, aki-vaizdu nagrinėjant vieną esminių miesto teorijos – kartografijos – temą.

Žemėlapis „pergalė“ prieš teritoriją

Teritorija nebeina pirma žemėlapis ir negyvuoją ilgiau už jį. Nuo šiol žemėlapis eina pirma teritorijos – *simuliakrai eina pirma* – jis gimdo ją...

J. Baudrillard

Žemėlapis eina pirma teritorijos – regis, būtų neįmanoma surasti kitą tezę, dar labiau prasilenkiančią su sveiku protu nei ši. Sveikas protas yra įpratęs teritoriją laikyti nežinomu x, kurio erdves keliautojas atranda, iširia ir, naudodamasis žinomomis kartografinėmis erdvės žymėjimo technikomis, perkelia į žemėlapis plokštumą. Tik tuomet, kai žemėlapis jau sudarytas, iš tiesų pereinama į tokią fazę, kurioje žemėlapis įsitaiso anksčiau už teritoriją. Ši fazė priklauso kelionės praktikų tinklui, kur keliautojas naudojami iš anksto jau sudarytu žemėlapiu kaip judėjimo trajektorijų po nežinomą teritoriją x orientyru. Kai abstrakčios linijos žemėlapyje dubliuojamos ir įsivainamos fiziniu judėjimu, orientaciją žemėlapyje pakeičia orientacija pačioje teritorijoje, o pats žemėlapis „nurašomas“ kaip atlikęs savo esminę orientyro funkciją.

Vadinasi, žvelgiant iš sveiko proto pozicijų, žemėlapis pirmenybė teritorijos atžvilgiu tėra viena iš teritorijos patyrimo fazių, įterpta tarp pradžios taško, kuriame žemėlapis dar neegzistuoja, ir galutinio taško, kuriame žemėlapis yra „nurašomas“ ir jau neegzistuoja. Taigi Baudrillard'o tezė kelia tiek diskusijų todėl, kad antrąją žemėlapis ir teritorijos santykio fazę jis išplečia kitų dviejų fazių sąskaita. Norint suprasti, kaip tai įmanoma, būtina atmesti keletą fundamentalių prielaidų, iš esmės nulemiančių sveiko proto supratimą apie kartografiją.

Visų pirma panašūs į Baudrillard'ą skeptikai suabejoja kartografuojamos teritorijos privilegijuotu vaidmeniu. Ar teritorija iš tiesų figūruoja kaip tam tikra duotybė, egzistuojanti iš anksto ir nepriklausomai nuo kartografavimo praktikų, „laukianti“, kol kas nors ją „atras“ ir iš nežinomo x pavers žinomu vienetu – Patagonija, Karibų salomis ar Vilniumi? Ar teritorija yra „grynas“ nežinomas x, kurio

reikšmė paaiškėja tik sąlyčio su šiuo x akimirka?

Suabejojus teritorijos pirmenybe ir ją kartografuojančio žemėlapiu antriniu statusu, būtų suabejota ir tuo, koks gi realus teritorijos ir žemėlapiu santykis. Sveikas protas remiasi prielaida, kad žemėlapis maksimaliai objektyviai atspindi teritoriją. Nuo XIX amžiaus ilgą laiką maksimalaus objektyvumo idealu buvo laikoma fotografija. Kaip žinoma, fotografijos pradininkas Foxas Talbotas fotografiją apibūdino kaip tokią procedūrą, kuri nereikalauja jokio žmogaus įsikišimo ir kurioje fiksuojama gamta patysave „piešia“. Siekdama maksimalaus objektyvumo, kartografija imituoja fotografiją: nors nepriklausomai nuo bet kokio kontakto egzistuojanti teritorija tarsi „laukia“ kartografo, tačiau kartografas jai reikalingas tik kaip mediumas, per kurį teritorija ant tuščio žemėlapiu lapo pati save pažymi. Tačiau ar žemėlapis iš tiesų yra savotiška *tabula rasa*, tuščia lenta, iki kontakto su teritorija neturinti jokių rašmenų? Ar mokslinės kartografavimo procedūros yra neutralios, vien pasyviai atspindinčios teritoriją ir neturinčios jokio pačią teritoriją perkeičiančio krūvio?

Svarstydamas mokslo ir jo objekto temą, Baudrillard'as primena savo skaitytojams Orfėjo ir Euridikės mitą. Orfėjas – mokslininkas, nuolat besigręžiantis į savąją Euridikę – mokslo objektą. Kaip ir mitologinės Euridikės atveju, atsigręžimas į mokslo objektą nėra neutralus. Pats žvilgsnis ne tiek fiksuoja ir išsaugo, kiek daro poveikį ir keičia. Taigi jei mokslo objektas funkcionuotų tik kaip duotis, kurią galėtume „atrasti“, tuomet nebūtų jokio mokslo, nes bet koks mokslinis tyrimas paveiktų – „sunaikintų“ – savo tiriamąjį objektą taip, kaip savo žvilgsniu Euridikę „sunaikina“ į ją atsigręžęs Orfėjas.

Savaime suprantama, Orfėjo ir Euridikės istorija nėra vienintelis argumentas, parodantis, kokiais ryšiais tarpusavyje susieti kartografas ir žemėlapis. Tačiau ši istorija Baudrillard'ui yra kaip metafora, padedanti atverti aktyviąją kartografo poziciją. Mokslininkas ne tiek „atrandą“ teritoriją, kiek ją „gimdo“ – ją konstruoja ir modeliuoja. Esminiai modeliavimo principai, kuriais remiantis kartografuojama teritorija, egzistuoja anksčiau už pačią teritoriją ir nulemia kartografuojamų parametru prasme.

Istorijos „pergalė“ prieš žemėlapi

Baudrillard'o argumentas, jog nuo šiol žemėlapis eina anksčiau už teritoriją, įgauna prasme tada, kai į žiūros tašką patenka kartografavimo koncepcija ir technikos. Būtent kartografavimo koncepcija lemia, iš kokios perspektyvos žvelgiama į teritoriją ir kokia teritorijos charakteristika tampa kuriama žemėlapiu esminiu parametru. Pasaulio senieji žemėlapiai, kuriuose šalia fiziškai egzistuojančių teritorijų pažymimas ir rojus, prasmingi todėl, kad to meto kartografavimo koncepcija neatsiejamai susipynusi su religinėmis pažiūromis. Naujųjų laikų kartografija remiasi scientistine nuostata, pagal kurią kuriamuose žemėlapiuose religiniam teritorijų parametru nebelineka vietos. Dabar, atsikračius mokslo pažangos idėjos, tenka pripažinti, jog nei vienas iš paminėtų žemėlapiu tipų – „religinis“ ir „mokslinis“ – nėra pranašesnis už kitą. Paskiros istorijos fazės ne visuomet surištos tęstiniais siūlais. Ne rečiau jas išskiria esminiai trūkiai, lemiantys viena po kitos einančių istorijos faziu nesuderinamumą.

Kartografijos susaistymas su istorija patvirtina Baudrillard'o tariamai skandalingą tezę, tačiau kartu ją ir ženkliai koreguoja. Sekda-

mi Baudrillard'o argumentų logika, pastebime, kad žemėlapiu pirmenybę teritorijos atžvilgiu Baudrillard'as laiko išskirtiniu šių dienų pasaulio ženklu. Kartu tarsi suponuojama, jog „kadaisė“ egzistavo laikas, kai teritorija buvo ne modeliuojama, o iš tiesų atrandama, laikas, kai teritorija lenkė ją žymintį žemėlapi. Tačiau, kaip teigia kartografijos istorikas J. B. Harley, visais laikais žemėlapis buvo ne vien geometrijos tvarkos taisyklių, bet ir socialinės tradicijos normų ir vertybių produktas (Harley 1996: 425). Vadinasi, visais laikais žemėlapis „gimdė“ teritoriją. Priklausomai nuo egzistuojančių normų ir vertybių skiriasi tik teritorijos kartografinio produkavimo būdai. Tad kokios normos ir vertybės „gimdo“ scientistinę kartografiją?

Žemėlapis kaip galios šaltinis

Naujųjų laikų kartografija, remdamasi naujaisiais mokslo laimėjimais, akcentuoja moksliniais metodais išmatuojamus, t. y. fizinius, teritorijos parametrus. Tačiau koks yra paties fizinio miesto žemėlapi statusas? Ar jis iš tiesų fiksuoja miestą tokį, koks jis yra?

Fizinis miesto žemėlapis naujaisiais laikais kuriamas kaip toks vizualinis tekstas, kuris inkorporuoja visas miesto erdves, išdėstytas pagal vienodą matą toje pačioje plokštumoje. Tos miesto erdvės, kurios neatitinka homogeniškos erdvės kriterijaus, tarsi išstumiamos už „objektyvaus“ žemėlapi ribų. Vienalytė ir bendramatė erdvė derinama su vienalyčiu, homogenišku laiku. Kartografuojant miesto erdvę, remiamasi prielaida, kad visos žemėlapyje nubraižytos erdvės teka viename – dabarties – laike. Praeities laiko nuosėdos mieste ar projekcijos į ateitį išstumiamos anapus „objektyvaus“ žemėlapi taip, kaip ir heterogeniškos miesto zonos.

Kaip teigia Zygmuntas Baumanas, toks visų erdvių pajungimas vienam matui naujaisiais laikais leido užtikrinti valdžios kontrolę erdvei. Taigi unifikuotas žemėlapis, kuris, atrodo, turėtų būti objektyviai erdvę atspindintis brėžinys, tampa ne kuo kitu kaip valdžios įrankiu, kuriuo ši manipuliuoja tą erdvę valdydama ir kontroliuodama: „Sunkiai apčiuopiamas moderniojo karo dėl erdvės tikslas buvo pajungti socialinę erdvę vienam vienteliui oficialiai patvirtintam ir valstybės laiduotam žemėlapiui... Šio karo dėl erdvės pabaigoje turėjo rasti valstybės valdžiai ir jos įgaliotiniams visiškai aiški erdvės struktūra, kurios visiškai nebegalėtų semantiškai perdirbinėti jos vartotojai ar aukos, – ji būtų atspari visoms „prastuomenės“ interpretacinėms iniciatyvoms, dar galinčioms prisodrinti erdvės fragmentus valstybinėms galioms nesuprantamomis ir neaiškiomis prasmėmis ir šiaip juos daryti nepavaldžius kontrolei iš viršaus“ (Bauman 2002: 51–52). Baumano paralelė tarp homogeniško žemėlapi, kurio visos erdvės nužymėtos iš viršaus į apačią, iš „objektyvaus“, „beasmenio“ žiūros taško, ir centralizuotos, visa apimančios, iš viršaus į apačią nuleistos valdžios – gana paradoksali. Viena vertus, atrodo, kad „beasmenis“ žiūros taškas leis apsivalyti nuo bet kokių pernelg asmeninių ir subjektyvių žvilgsnio apnašų. Antra vertus, šis „beasmenis“ žiūros taškas susisieja su oficialiaja, visą erdvę aprėpiančia ir kontroliuojančia galios pozicija. Štai kodėl, pasak Baumano, „objektyvumas“, kurio siekia scientistinė kartografija, yra ne kas kita kaip vienas iš svarbiausių valdžios galios šaltinių (Bauman 2002: 54).

Būtent dėl to, kad „objektyvumas“, kurį kaip esminę savo charakteristiką pateikia kartografija, naujaisiais laikais susisaisto su galios mechanizmais, scientistinio „objektyvu-

mo“ negalima laikyti savaiminiu faktu. Baumanno teigimu, „objektyvumas“ naujaisiais laikais yra ne duotybė, bet siekinys. Identiškai žemėlapiu „objektyvumas“, būtinas kartografuojamos erdvės modeliavimui ir kontrolei, taip pat yra ne *duotis*, bet *užduotis*.

Vilniaus istoriniai planai ir žemėlapiai

Pirmasis viso Vilniaus žemėlapis – flamandų grafiko Franso Hogenbergo pieštas ir 1581 metais *Pasaulio miestų albume* išspausdintas planas. Jau šis žemėlapis akivaizdžiai įrodo, jog kartografuotas miestas – ne duotis, kurią reikia mechaniškai perkelti ant žemėlapiu lapo, bet tikslas, kurio siekia miesto erdvės piešiantis kartografas.

Lietuvių dailės istorikas Vladas Drėma išskiria kelis Hogenbergo žemėlapiu požymius, liudijančius, jog žemėlapyje pavaizduotas miestas ne atkartoja „tikrąjį“ miestą, bet jį sukonstruoja. Visų pirma pats Hogenbergas Vilniuje, matyt, niekada nebuvo. Tiesa, savaime šis faktas dar neleidžia kvestionuoti atlikto darbo kokybės. Apsilankymas teritorijoje nėra esminė tos teritorijos kartografavimo sąlyga. Tačiau tuomet, kai kartografas negali pasiremti savo patirtimi, jo darbas tampa ženkliai priklausomas nuo šaltinių, kuriais kartografas disponuoja. Drėma teigia, jog Hogenbergas naudojosi apie 1545 metus kitų dailininkų darytais Vilniaus piešiniais bei Vilniuje kadaise buvusio, bet jo gatvių struktūrą gerokai primiršusio dailininko konsultacijomis (Drėma 1991: 29). Taigi laiko požiūriu Hogenbergo žemėlapis sudarytas iš dviejų skirtingų laiko modusų. Esamojo laiko, kuriuo 1545 metais dailininkai žvelgia į Vilnių ir iš natūros jį piešia, ir prisiminimų laiko, kuriuo Vilniuje kadaise buvęs dailininkas atmintyje

sugrįžta į matytą miestą ir jį rekonstruoja. Savaime suprantama, kad „čia ir dabar“ besiskleidžiantis žvilgsnis į miestą ir žvilgsnis, miestą retrospektyviai rekonstruojantis atmintyje, nėra visais atvejais tapatūs. Pasak Drėmos, „Hogenbergui teko sunkus kompiliacinis uždavinys, – suvesti į netikslų planą pavienių pastatų piešinius ir atkurti visumos vaizdą“ (Drėma 1991:29). Rekonstruodamas miestą žemėlapyje, Hogenbergas suveda į vieną plokštumą – sinchronizuoja – ir skirtingais laikais fiksuotas miesto erdves. Ten, kur jų sinchronizuoti idealiai tiksliai nepavyksta, žemėlapyje matomos „siūlės“, išduodančios, jog žemėlapiu visuma sukonstruota iš nevienmačių erdvių ir laiko segmentų.

Tokios žemėlapiu „siūlės“ ypač išryškėja tada, kai atkreipiame dėmesį į žiūros tašką, iš kurio pavaizduotas miestas. Miestui kaip visumai vaizduoti įprastai remiamasi žvilgsniu iš paukščio skrydžio, leidžiančiu aprėpti miestą vienoje panoraminėje plokštumoje. Tačiau, kaip pažymi Drėma, žvilgsnį iš paukščio skrydžio – aksonometriją – Hogenbergo žemėlapyje dažnai keičia frontalus žvilgsnis: „Kad Vilniaus planas yra sumontuotas iš pavienių piešinių, rodo tai, jog, vaizduodamas miestą iš paukščio skrydžio perspektyvos, Hogenbergas visus bereikšmius pastatus nupiešė taisyklingai aksonometrinėje projekcijoje, bet reikšmingiausi miesto pastatai – Žemutinė pilis, Rotušė, Prisikėlimo cerkvė, bernardinų vienuolyno ansamblis ir pan. – pavaizduoti iš žemo žiūrėjimo taško. Nežinodamas jų erdvinės struktūros, dailininkas šiems objektams nedrįso taikyti aksonometrinės projekcijos ir pasitenkino vien tiksliai juos nukopijuodamas“ (Drėma 1991: 28). Hogenbergo žemėlapis dar neutilikrina vientiso žvilgsnio į miestą – žvelgiant į miesto panoramą, akivaizdūs perėjimai nuo vieno žvilgsnio prie kito, nuo aksonometri-

nio žvilgsnio prie frontalaus ir nuo frontalaus prie aksonometrinio.

„Čia ir dabar“ miestą aprėpiančio žvilgsnio ir miestą atmintyje rekonstruojančio žvilgsnio, aksonometrijos ir frontalumo neatitiktis akivaizdi tiek pavaizduotose, tiek nepavaizduotose Vilniaus erdvių zonose. Tarkim, Vilniaus žemutinė pilis Hogenbergo žemėlapyje yra pavaizduota, tačiau iš frontališkos žiūros taško. Kaip matėme, Drėmos nuomone, frontalaus žvilgsnis Hogenbergo žemėlapyje pasitelkiamas ten, kur autoriui trūko žinių ir medžiagos apie miestą. Žinių ir medžiagos stoka lėmė, jog daugelio Vilniaus erdvių, kurias galima spėti XVI amžiuje jau egzistavus, Hogenbergo žemėlapyje apskritai nėra. Pavyzdžiui, Pilies gatvė, jungianti pilį su Rotuše, žemėlapyje pavaizduota pernelyg trumpa. Tągi Pilies gatvės rytinėje pusėje „išnyko“ visi skersgatviai – Šv. Mykolo, Latako, Bokšto (Drėma 1991: 33). Antra vertus, tas pats žinių ir medžiagos trūkumas lėmė, kad šiame žemėlapyje gausu tokių erdvių, kurios Vilniuje niekada neegzistavo. Vladas Drėma atkreipia dėmesį, jog Hogenbergas Vilniaus kvartalus įspraudė į stačiakampes formas, o tai kertasi su istorine medžiaga. Gerokai daugiau „priekurtų“ teritorijų nuo senamiesčio nutolusiose miesto erdvėse: „Likusioje miesto dalyje graviūroje schemiškai nupiešti nedideli nameliai, sugrūsti be jokios tvarkos ir logikos, siekiant vien užpildyti kvartalus tarp gatvių anoniminiais pastatais ir sukurti didmiesčio vaizdą“ (Drėma 1991: 33).

Specialisto akis akimirksniu pastebi Hogenbergo Vilniaus miesto žemėlapiu nevienmatišumą. Tiriant šio žemėlapiu regimąsias siūles, tampa akivaizdus ir žemėlapiu konstravimo kontekstas, įžeminantis Hogenbergo kūrinį į konkretų aplinkybių tinklą ir susiejantis jį su konkrečia istorine aplinka.

Jeigu šį kūrinį matuojame mokslinio „objektyvumo“ kriterijais, žemėlapiu regimosios siūlės yra neabejotinas trūkumas. „Objektyvumo“ idealo siekiantys žemėlapiai įprastai slepia savo konstravimo mechanizmus.

Vilniaus žemėlapiai, nubraižyti po Hogenbergo, objektyvumo požiūriu, be jokios abejonės, yra daug tikslesni. Apie 1600-uosius Radvilų dvaro grafiko Tomo Makovskio sukurtoje Vilniaus miesto panoramoje jau nepamatysime jokių vizualinių siūlių. Šioje išklotinėje Vilnius atsiveria kaip vientisas miestas, kurio skirtingų erdvių laikai yra sinchronizuoti, supinti į vientisą miestą „čia ir dabar“. Nuorodą į principą, kaip sudarytas šis panoraminis Vilniaus vaizdas, išduoda pats Makovskis, greta miesto pastatų pavaizdavęs ir save, piešiantį Vilnių nuo Vingrių kalno šlaito. Siekiant objektyvumo idealo, vėlesniuose Vilniaus žemėlapiuose bet kokios panašios savireferentinės nuorodos ištrinamos.

Vis dėlto net ir tada, kai visos nuorodos į žemėlapiu konstravimo principus ir kontekstą yra paslėptos, jas galima išskaityti iš kartografinių veiklos bei funkcijų, kurias atlieka sukurti žemėlapiai. Naujaisiais laikais gana ryškus kartografijos ir karo inžinerijos aljansas. Kartografija siekia „objektyviai“ nužymėti miesto erdves. Tačiau toks „objektyvumas“ nėra savitikslis, jis leidžia, kaip teigia Baumanas, iširti, įvaldyti ir kontroliuoti kiekvieną kartografuotą erdvės segmentą. Kartografija ir karo inžinerija tarsi suteikia impulsą vena kitai. Kartografo „objektyvumas“ eina greta karo inžinieriaus erdvės tikslumo ir aiškumo siekio. Tokio aljanso pėdsakai, matyt, ryškiausi XVII amžiaus karo inžinieriaus ir kartografo Frydricho Getkanto sudarytame Vilniaus miesto plane. Miesto planas tarsi tampa įžanga į miesto rekonstrukcijos ir konstrukcijos darbus. Ir atvirkščiai, pertvarkytos miesto erd-

vės tampa skaidresnės ir aiškesnės kartografiniams brėžiniams.

Karo inžinerijos ir kartografijos aljansas be jokios abejonės ženkliai pastūmėjo į priekį kartografiją. Nors žymieji Fiurstenhofo ir Karolio Grunerto planai, kuriais ir dabar vadovaujasi paveldo specialistai, tiesiogiai negimė iš šio aljanso, tačiau karo inžinerijos ir kartografijos jungtis padarė nemažą įtaką šiems Vilniaus žemėlapiams, kurie tarsi įveikia žemėlapio heterogeniškumą ir siekiamą „objektyvumą“ paverčia realiu faktu.

Žemėlapio dekonstrukcija

Tačiau ar iš tiesų XVIII ir XIX amžių žemėlapiai pasiekia „objektyvumo“ idealą? Jie redukuoja visas erdves į viename žemėlapyje apėriamą fizinę plokštumą, tačiau, kaip parodė Zygmuntas Baumanas, grynas fizinis miestas be jokių mitų ar vaizduotės priemaišų neegzistuoja, grynas fizinis miestas taip pat yra ne kas kita kaip tam tam tikras mokslinis konstrukas. Fizinis miestas ir jį žymintis žemėlapis neapima visų galimų erdvių, bet pateikia tik vieną iš įmanomų erdvių išdėstymo būdų. Nors naujaisiais laikais toks erdvių išdėstymo būdas pretenduoja apimti visas miesto erdves, tačiau dabar jis atsistoja į vieną gretą su daugybe kitų įmanomų miesto žemėlapių.

Mokslinis „objektyvusis“ žemėlapis, kaip ir kiekvienas kitas, ne tiek atspindi teritoriją, kiek su ja eksperimentuoja. Be kita ko, mokslinis objektyvus žemėlapis negali būti privilegijuotu miesto teritorijas aprašančiu autoritetu. XVIII ir XIX amžiuose susiformavę „objektyvieji“ Fiurstenhofo ir Karolio Grunerto Vilniaus žemėlapiai neprilygstami paveldo specialistams, tačiau istorikams ne ką mažiau vertingas yra ir heterogeniškas, regimųjų siūlių sunarstytas Hogenbergo žemėlapis.

„Objektyvieji“ Fiurstenhofo, Karolio Grunerto ar panašūs XX amžiaus Vilniaus žemėlapiai, nors ir pateikia miestą kaip visumą, tačiau toli gražu neapima visų jo erdvių. Kaip teigia Ash Asmin ir Nigel Thrift, viena iš esminių šių dienų miestų charakteristikų yra toks miestų daugialypumas, kur viena miesto erdvė konkuruoja ir persidengia su kita miesto erdve (Asmin et al 2002: 2). Žemėlapis nėra susaistytas su dabartimi. Jis gali žymėti teritorijas, kurios buvo ar bus, taip pat teritorijas, kurios fiziniu pavidalu niekada neegzistuoja, tačiau nepaisant to nuolat veikia miesto gyvenimą.

Vilniaus žemėlapiai – taip pat ne fizinės miesto tikrovės atspindžiai, o tam tikros miesto žiūros perspektyvos. Tada, kai Harley ir kiti kartografijos teoretikai ir istorikai dekonstruoja vieną privilegijuotą žemėlapi, jie atveria daugybę žemėlapių, kuriais mums miestas atsiskleidžia.

Perėję prie tokios žemėlapio sampratos turime įveikti dar vieną prietarą – neva sudėjus visas erdves į vieną žemėlapi, gausime visą miesto vaizdą. Tačiau žemėlapiai, kurie ne atspindi miestą, o tą miestą formuoja – suteikia jam vieną ar kitą pavidalą, – negali būti pateikti vienoje bendramatėje plokštumoje. G. Deleuze ir F. Guattari atkreipia dėmesį į paradoksalų žodelio „ir“ logiką. Ši logika galioja ir žemėlapiams. Čia „ir“ – tai nėra dar viena perspektyva į Vilnių, kurią sudėję į vieną krūvą, galų gale gausime visa apimančią Vilniaus vaizdą. „Ir“ – paradoksalus vienetas, nes jis yra tiek pliusas, tiek vienetas, tiek susietumo, tiek išsiskyrimo – dispersijos – ženklas. „Ir“ reiškia ne „dar viena“ perspektyva, bet kita perspektyva. Dar vienas žemėlapis, dar viena miesto istorinė ar dabarties vizija.

Išvados

Kartografijos teorinių prielaidų permąstymas ir jos susiejimas su istorija neišvengiamai grą-

žina prie M. de Certeau praktinio singuliarumo mokslo. Kaip jau buvo sakyta, de Certeau žiūros kampą perkelia nuo tyrimo subjekto (mokslininko, architekto) ir tyrimo objekto (miesto gatvės) prie miesto praktikos – prie paties miestiečio. Kartografijos atžvilgiu turėtume atlikti tokį patį ėjimą: perkelti žvilgsnį nuo mokslininko ir kartografo ir jų sukonst-

ruotų žemėlapių prie tų, kurie šiais žemėlapiais naudojami. Būtent tokia yra kartografijos istorikų logika, susiejanti bet koki žemėlapi su kultūriniais ir istoriniais kontekstais. Tokia žemėlapių kontekstualizacija panaikina vieną objektyvų žemėlapi, tačiau kartu atveria erdvę daugybei žemėlapių, funkcionuojančių miesto kasdieniame gyvenime.

LITERATŪRA

1. Amin, A.; Thrift, N. 2002. *Cities. Reimagining the urban*. Cambridge: Polity Press.
2. Baudrillard, J. 2002. *Simuliakrai ir simuliacija*. Vilnius: Baltos lankos.
3. Bauman, Z. 2002. *Globalizacija. Pasekmės žmogui*. Vilnius: Strofa.
4. Drėma, V. 1991. *Dingęs Vilnius*. Vilnius: Vaga.
5. King, G. 1996. *Mapping reality. An exploration of cultural cartographies*. New York: St.Martin's Press.
6. Soja, E. W. 1989. *Postmodern geographies*. London; New York: Verso.
7. Harley, J. B. 1996. „Deconstructing the map“, in *Human geography: an essential anthology*, ed. J. Agnew, D. N. Livingstone, A. Rogers. Oxford: Blackwell Publishers.

THEORETICAL PROBLEMS OF CARTOGRAPHY: THE CASE OF VILNIUS

Nerijus Milerius

S u m m a r y

The article deals with one of the most controversial subject of contemporary urban thought, namely, theoretical aspects of cartography. The part of departure of the article is well-known Jean Baudrillard's dictum that nowadays a map precedes a territory. It is argued that history of cartography not only confirms this controversial dictum but even radicalises it. Historians of cartography see a map not only as product of

scientific modelizing but also as closely tied to various historical and cultural contexts that, in turn, actively participate in the process of mapping. Examples of Vilnius' map are examined in the article. Finally, the article seeks to answer which parameters of Vilnius are exposed in recent procedures of mapping.

Keywords: cartography, map, modelling, deconstruction.

Įteikta 2004 05 26